

TRŽAŠKI HUMANIST RAFFAELE ZOVENZONI (1434-1485?)
V ISTRI IN DALMACIJI
(S posebnim ozirom na Koper in Šibenik ter Juraja Šižgorića)

Krešimir ČVRLJAK

arhivist, Arhiv Hrvatske, 41000 Zagreb, Maruličev trg 21, CRO
archivista, Archivio della Croazia, CRO

IZVLEČEK

Avtor prikaže življenje in delo tržaškega humanista Raffaela Zovenzonija. Posebno pozornost posveti njegovemu bivanju in delovanju v Kopru in Šibeniku. Njegovo delo ni pomembno le za razvoj renesančne miselnosti pri Italijanih, temveč tudi pri Slovencih in Hrvatih v teh obalnih krajih.

*Currite, Pierides, Vitali dicite Lando
vivere me, sociis et superesse meis,
Cum quibus, heu, dulci pro libertate perire
meus fuit: at salvum me voluere dei
Si reducis vitae causam vos forte rogabit,
ut celebret laudes, dicite, Lande, tuas.
(c. 33, poslana iz Kopra Vitaliju Landu)
Lector ad Illyricos veni, mercator ad Istros
nunc redeo, qui tum mercurialis eram.
(c. 70. "Pro reditu Sibenico")*

Vsak narod je ponosen na manjše ali večje število svojih vrlih sinov, ki so se dvignili iz brezimne množice in krenili po poti lastnega genija. Ta pot je bila najpogosteje trnova, nemalokrat tragična, a vedno v ponos svojemu rodu in narodu.

Narod preživi svoje velike sinove, spomin nanje varuje kot svetinjo. Razumniki polnijo knjižne police z razpravami o njih, kiparji jim klešejo kipe in poprsja..., da bi se oddolžili v imenu naroda. Človek pa tudi pozablja! Včasih se znova spomni in se oddolži s kako drobtinico, potem pa spet utone v pozabljenje. Toda pozaba te vrste je stalna in svojevrstna inkubacija, v kateri se narodov spomin počasi krepi. Potem dozori trenutek, ko se iz množice izdvoji posameznik, ki zmore dovolj krepkosti, da se v narodovem imenu oddolži nekemu vrlemu sonarodnjaku.

Opisano pot pozabe je posmrtno prehodil tudi tržaški humanist in pesnik Raffaele Zovenzoni. Nihče se ni spomnil, da bi njegov nagrobnik okrasil z epitafom, zato ne preseneča, da (kot Juraj Šižgorić) "niti v času svojega življenja niti kasneje ni našel lastnega biografa".¹

Pojdimo zdaj na to pot, od postaje do postaje.

ZAPOZNELA RENESANSA POZABLJENEGA
HUMANISTA

Z izjemo dvajsetih vrstic v Italijanski enciklopediji² se je širša književna in kulturna italijanska javnost natančneje seznanila s Tržačanom Raffaelom Zovenzonijem šele pred nekaj več kot štirimi desetletji.³ Pred tem se je o njem vedelo približno toliko kolikor na Hrvaškem in v Sloveniji. Pri nas bi bilo tega védenja še manj ali skoraj nič, če ne bi Zovenzoni in šibeniški humanist Juraj Šižgorić (1420-1509) stkala čvrste niti iskrenega prijateljstva, in sicer s poetično korespondenco ali z epistolarno poezijo, kar je bila tedaj običajna humanistična manira in ne tako redka med hrvaškimi in italijanskimi humanisti.

Juraj Šižgorić je prvi Hrvat, ki omenja R. Zovenzonija. Ta omemba namreč datira še za življenja R. Zovenzonija, ko je Šižgorić objavil svoje delo *Elegiarum et carminum libri tres* pri beneškem tiskarju in izdajatelju Adamu de Rodueilu (Rotwyla, Rotweila, Rodeila); v tej prvi hrvaški poetični inkunabuli J. Šižgorić na treh mestih naslavlja

1 Lit. 18, 269.

2 Lit. 58.

3 Lit. 56.

svoje stihe R. Zovenzoniju. Šižgorič je namreč v svoji knjigi namenil R. Zovenzoniju tri pesemske stvaritve: tretjo pesem iz Druge knjige ("Ad Raphaelem Zouenzonium"), ki ima šestnajst distihov; deveto pesem iz iste knjige in z istim naslovom, ki ima celo 37 distihov, in še štirinajsto pesem iz iste knjige z desetimi distihi. V vsebinskem smislu izstopa tipično humanistično občudovanje, ki na nekaterih mestih prehaja v dobrikanje.

Ko sem iz literature zvedel za to, kot bomo videli, zelo zanimivo zvezo med dvema humanistoma, hrvaškim in italijanskim, sem hotel nanjo tudi sam opozoriti našo kulturno javnost.⁴ To sem storil 110 let potem, ko je Milivoj Šrepel seznanil hrvaško strokovno in kulturno javnost z imenom in delom Juraja Šižgoriča⁵ ter nekaj malega z imenom in delom R. Zovenzonija. Kot lahko sklepamo, je M. Šrepel črpal vse svoje znanje o Zovenzoniju (mimo Šižgoriča) iz del⁶ italijanskega zgodovinarja književnosti Girolama Tiraboschija (1731-1796), za katerega je mogoče reči, da je med prvimi (npr. ob L. G. Giraldu) v italijanski književnosti omenil Zovenzonijevo ime, čeprav mu v zvezi z njim ni bilo vse jasno (Giovenzoni);⁷ tudi ni vedel, ali je sploh kaj Zovenzonijevega natisnjeno, poleg nekaterih pesmi v zbirki *Carmina illustrium poetarum Italorum* (t. XI, Firenze 1726).⁸ V prvi izdaji svoje *Povijesti Tiraboschi* sploh ne omenja Zovenzonija.

Šrepel seveda omenja Zovenzonija tudi v vseh tistih primerih, v katerih je povezan s Šižgoričem, oziroma, kjer o Zovenzoniju kaj zve od Šižgoriča. Do tega temeljitega Šreplovega dela je bilo v hrvaški literaturi in na hrvaških tleh komaj mogoče slišati o R. Zovenzoniju; to se je posrečilo samo tistemu, ki je zaradi določenih razlogov pazljivo obračal liste Kukuljevičevega prepisa v Akademijem arhivu (sign. II. B. 97) rokopisov iz knjižnice Em. Cicogne v Benetkah (n. 2218), z naslovom: *Georgii Sigorei Sibenicensis, De situ Illyriae et civitate Sibenici*, a. 1487.

Vest o Zovenzoniju in njegovem literarnem pobratimstvu s šibeniškim humanistom J. Šižgoričem je segla do hrvaške javnosti izpod hrvaškega peresa, in sicer tri leta pred Šreplovim delom o Šižgoriču. To pa je storil Šibeničan Vicko Miagostović, profesor italijanskega jezika v Trstu in zagrižen avtonomaš, v svojem znanem letopisu.⁹

Ker pa to ni hrvaška knjiga oz. hrvaško glasilo, pripada prvenstvo M. Šreplu.

Pretekli sta skoraj dve desetletji od Miagostovičevega in Šreplovega dela, preden se je zvedelo kaj več o Zovenzoniju, in sicer izpod peresa Baccia Ziliota, prvega in najboljšega poznavalca življenja in dela R. Zovenzonija. Avtorji vseh poznejših del (A. Tamaro, M. Szombathely, E. Zuliani, P. Tremoli idr.) so prevzeli tisto, kar je že bolj ali manj ugotovil B. Zilioto. Leta 1950 Zilioto objavi dotlej najbolj celovito študijo o R. Zovenzoniju.¹⁰

Na koncu bi poudaril, da je literarno pobratimstvo med Zovenzonijem in Šižgoričem najbolje osvetlil tržaški zgodovinar kulture in historiograf Attilio Hortis. Ta je opozoril na prijateljsko zvezo dveh kultorjev latinske muze v svojem delu *Per il dottorato di M. Lapenna*, ki ga je posvetil svojemu prijatelju, baronu Marinu Lapenni. Delo je izšlo na Dunaju leta 1875.

Nekaj sledov te zveze najdemo sicer že v Šižgoričevem delu iz leta 1477, v katerem so objavljene pesmi obeh pesnikov, popolnejši vpogled v to zvezo pa je bil mogoč šele, ko je bilo najdeno Šižgoričevo izgubljeno delo.¹¹

Zaradi teh in drugih razlogov ni bilo lahko rekonstruirati življenja in dela tega kvatročentista. Skrbni sonarodnjaki so dosegli, da se njegovo ime ni pozabilo. Da bi lahko *data et facta* italijanskega kvatročentista R. Zovenzonija, učitelja in "pesnika žive domišljije in vročega srca",¹² sestavili v mozaik, moramo iti lepo po vrsti.

KORENINE V BOLOGNI, ZIBELKA V TRSTU

Največ življenjepisnih podatkov o R. Zovenzoniju dolgujemo prizadevnemu raziskovalcu B. Ziliotu, od katerega imamo danes *editio princeps* Zovenzonijeve zbirke pesmi *Istrias*. Pomemben prispevek k poznavanju Zovenzonijevega dela v rodni Italiji je dal M. Szombathely, ki je od 267 Zovenzonijevih pesmi izbral in prevedel, po lastnem mnenju, 50 najboljših.

Verjetno pa bi mnogi danes znani podatki iz najzgodnejše Raffaelove mladosti ostali nedostopni ali vsaj težko dostopni, če jih ne bi zabeležil v svojih pesemskih stvaritvah sam Zovenzoni. V tem smislu je treba razumeti njegove latinske distihe za "il messaggio personalissimo" njegovega težkega in pustolovskega življenja.¹³ To pa zato, ker je njegova poezija v celoti predvsem osebna.

4 Lit. 8. Na zvezo med J. Šižgoričem in R. Zovenzonijem sem na kratko opozoril tudi tri leta prej v svojem delu o šibeniškem humanistu Ivanu Polikarpu Leveritanu Barbuli Šibeničanu (Lit. 7, 177).

5 Lit. 46.

6 Lit. 50, 1253.

7 Giraldu se še bolj oddaljuje od Zovenzonijevega točnega imena: Jovencionius (Lit. 56, 62). Mogoče je, da se je Giraldu ravnal po samem Zovenzoniju v pesmi 250 (Jovencionius).

8 G. Tiraboschi bi kot zgodovinar italijanske književnosti moral vedeti, da je več Zovenzonijevih pesmi raztresenih po nekaterih antologijah iz 16. stol. (Aldo Manuzio 1501. in 1502), od katerih je nekaj anonimnih (Dunaj 1516, Magonza 1544). Lit. 56, 59.

9 Lit. 28.

10 Lit. 56.

11 Lit. 40 in 45.

12 Lit. 2, 11.

Zasluga za raziskovanje Zovenzonijevih prednikov pripada italijanskemu zgodovinarju književnosti Giosui Carducci (1835-1907), ki je prišel na sled Zovenzonijevim bolonjskim prednikom in ugotovil, da sežejo v 1164. leto.¹⁴ Pretekli pa sta dve nepopolni stoletji, preden je bilo v dokumentih jasno zapisano ime prvega znanega Zovenzonija; to je bil Barnabò di ser Romeo de Zovenzoni. Tako je namreč zapisano v dokumentu 26. junija 1383.¹⁵ Zanesljiv kačipot o Zovenzonijevem bolonjskem poreklu (tako Carducci kot Zilioti) pa je brez dvoma tudi pesnik sam v pesmi 238, v. 119 ("Bononigenae, nostrum genus").

Raffaele, sin Romea¹⁶ in Bartolomeje,¹⁷ se je rodil v Trstu l. 1434, najverjetneje v mesecu februarju. Pri tem so sporni dan, mesec in leto. Miagostović je glede leta Raffaelovega rojstva modro zapisal, da je Raffaele "nato (egli) a Trieste nel 1431 (o 1434?)".¹⁸ Za B. Ziliota obstajata celo dva datuma rojstva: 8. in 9. februar 1431.¹⁹ Gedeone Pusterla sporoča, da je Zovenzoni rojen 8. februarja 1431.²⁰ Iz Zovenzonijeve avtobiografske elegije "Genologia poetae" zvemo, da je prišel na svet kot zadnji od šestero bratov in sester. Prvorojenec je bil Gabrijel, druga je bila Marija, tretja Lukrecija, za njimi pa Giangiusto in Gianfrancesco (mogoče dvojčka).

Zanimivo je, da je mali Raffaele prišel v stik s človekom z našega priobalja že na pragu svojega življenja; krstil ga je namreč tržaški škof Marino de Cernotis Rabljanin v cerkvi sv. Justina 9. februarja 1434. Družina Zovenzoni je bila s tem zelo počaščena. Deček je dobil pri krstu tri imena: Raffaele Melchior Girolamo.

Škof Marin Crnota ni bil edini naš človek, s katerim je Raffaele Zovenzoni prišel v stik. Razen s Šižgoričem je Raffaele prijateljeval tudi z nekim Lovrom iz Pulja (c. 149), a verjetno tudi z Leonardom Calbom (c. 54), koprskim županom (1456-1466). Svojo pesem 170 je naslovil "Gorgiliano Piranensi".²¹

Raffaele je imel zelo dobrega učitelja že v svojem izobraženem očetu ("interpres legum", c. 4), ki ga je vzgajal v veri. To je bila trdna osnova, iz katere je globoko religiozni Zovenzoni zrasel v krščanskega pesnika. Malokateri kapeli v Trstu oziroma svetniku v njej ni posvetil svojih stihov. Zapel je slavo sv. Štefanu (c. 211), sv.

Sebastijanu Mučeniku (c. 224), sv. Martinu (c. 226), sv. Luciji (c. 232), sv. Justinu, zaščitniku mesta (c. 228), sv. Andreju (c. 233). V pesmi 230 vroče moli k sv. Marku. Kristus mu je življenjska sreča in jamstvo za dosežene uspehe (c. 200). Vse to potrjuje krščansko orientacijo pesnika in humanista R. Zovenzonija.

ŠTUDIJSKO, ŠOLNIŠKO IN PESNIŠKO ZORENJE

V Trstu je od 5.VI.1447 do 24.X.1449 služboval kot škof sijenski humanist Enea Silvio Piccolomini. Prevladuje mnenje, da je ta škof in humanist močno vplival na mladega Zovenzonija, še vedno pa ni znana stopnja in moč tega vpliva. Vsekakor je neizpodbitno, da sta Piccolomini in Zovenzoni "osebnosti, ki sta pustili globoko sled v tržaški sredini".²²

Zovenzoni je najverjetneje obiskoval šolo v rodnem mestu, kot je bila tedaj navada. (Trst je imel v tem času okrog osem tisoč prebivalcev.) Šestnajstleten je odšel v Ferraro, morda po želji izobraženega očeta, kjer je okrog 1450. leta stopil v znano šolo slovitega Verončana Guarina Guarinija (1374-1460). Pri njem je ostal polna štiri leta, ves zatopljen v študij latinske in grške književnosti. Ta ferrarska leta so bila predvsem leta intenzivnega študija. Zavenzoni jih ni nikoli pozabil. Sloviti magister je ostal s svojimi vrlinami, z visoko kulturo, duhom in značajem v globokem spominu mladega Tržačana. Spominjal se ga je s hvaležnostjo in občudovanjem v nizu svojih pesmi.²³

O razdobju med 1454. in 1461. l. vemo zelo malo zanesljivega. Dva najboljša poznavalca R. Zovenzonija, Zilioti in Szombathely, soglašata v tem, da ne moremo prav ničesar z gotovostjo trditi o času po Ferrari. Zilioti predpostavlja, ne brez razlogov, da je Zovenzoni preživel to časovno razdobje (tj. od 1454. do 1461.) v Ferrari, Benetkah in Trstu. Po Szombathelyju je Zovenzoni zaključil študij v Ferrari leta 1456. Precej verjetno je, da je Zovenzoni študiral pravo v Padovi, kjer se je najbrž sprijateljil z Jurajem Šižgoričem, ki je tedaj študiral kanonsko pravo v tem mestu. Tremoli pri tem izhaja iz nekih drugih predpostavk, ki pa so osnovane. Trdi, da je Zovenzoni zagotovo spoznal J. Šižgoriča pred svojim

13 Lit. 52, 115.

14 Lit. 5, 216.

15 Lit. 56, 13. To je bil pravzaprav Raffaelov ded.

16 Pietro Kandler trdi, da je "Raffaele Zovenzoni del fu Gabriele" (Lit. 20, 273). Gabrijel je bilo ime Raffaelovemu bratu; njemu je pesnik (med 1458. in 1460.) napisal epitaf (c. 147). Očetu Romeu, pravniku, je Raffaele napisal epitaf (c. 18) med l. 1454 in 1460.

17 Romeo se je namreč oženil s Tržačanko Bartolomeo iz plemiške družine, ne vemo pa iz katere; ali iz družine Mirissa, Toffani ali katere tretje. (Lit. 56, 14.)

18 Lit. 28, 127.

19 Lit. 55, 134; Lit. 56, 14.

20 Lit. 34, 58.

21 Zovenzoniju je gotovo ostal grd spomin na ljubljanskega žida in oderuha Malachara, ki mu je s prsta potegnil prstan, katerega mu je dal škof Hinderbach v znak prijateljstva (c. 128; Lit. 56, 53).

22 Lit. 49, 408. Zovenzoni je Szombathelyju posebno "uno degli uomini più notevoli e degni che la nostra città abbia dato alla cultura e alla vita italiana" (Lit. 2, 5).

23 Med ostalimi: cc. 4, 22, 255 in v dveh epitafih.

Raffaele Zovenzoni

bivanjem v Šibeniku (1473/1474). Sam Šižgorič trdi v neki svoji pesmi, da nikoli ni bil v Trstu,²⁴ zato je komaj mogoče, da je kdajkoli prišel v Koper. Tako je bolj verjetno, da sta se Tržačan in Dalmatinec spoznala v Padovi (kjer je Šižgorič zelo počasi in brezvoljno študiral kanonsko pravo) že okrog leta 1460. Zovenzoni je prišel v to mesto verjetno l. 1458.²⁵

Povsem osnovano lahko domnevamo oziroma predpostavljamo, da je Zovenzoni v Padovi študiral pravo. Drugače ni mogoče razumeti njegove izvolitve na položaj pisarja tržaške komune (1467) in potem "proglasitve"

za notarja v Benetkah (27. februarja 1476). Pravniško izobrazbo je nedvomno potreboval tudi za vodenje pisarne potestata in kapetana v Trbižu.

Nazadnje bi omenil še eno pot, ki bi lahko pripeljala do njunega prijateljstva. Tedanji latinisti v Dalmaciji in drugod so namreč pošiljali drug drugemu svoje pesmi, ne da bi se poznali osebno, in tako sklepali prijateljstva. Zovenzoni je pridobil naklonjenost in nato sklenil prijateljstvo z Jurajem Šižgoričem, za katerega je mogoče reči, da mu je odgovoril edini med mnogimi, katerim je Zovenzoni poslal svoje pesniške stvaritve. Njuno prijateljstvo se je začelo v sredini stoletja prav z izmenjavo poetične korespondence. K temu bi dodal, da ni izključeno, da sta sklenila svoje prijateljstvo prav v Kopru. V potrditev tega bi navedel nesporno dejstvo, da sta v Kopru imela skupnega prijatelja Crispa Belgramona, za čigar prijateljstvom je Zovenzoni hrepenel, obljubljač "Crispo Justinopolitano" in "Crispo Belgramonio" za povratno darilo enkrat ves Helikon, enkrat pesmi v zameno za vino.²⁶ Šižgorič pa je poslal prijatelju Koprčanu pesem "Ad Belgramonum Justinopolitanum".²⁷

RECTOR SCHOLARUM V KOPRU

Usoda je Zovenzonija dvakrat usmerila v Koper, v to najmočnejše žarišče humanističnega delovanja v Istri, v antični Justinopolis, kjer že v prvi polovici 14. stol. obstaja gramatična šola, v kateri predavajo šolniki iz Italije, Istre, s kvarnerskih otokov in iz Dalmacije.²⁸ Szombatheily lepo pove, da je Zovenzoni prišel v mesto, v katerem "la nobiltà si diletta di coltivare gli studi e le Muse".²⁹

Med avtorji je precej razhajanj, ko določajo čas Zovenzonijevega prihoda v Koper in zadnje leto njegovega bivanja v tem mestu. Po G. Pusterli najdemo Zovenzonija 1469. l. na položaju rektorja koprskega učilišča. To je mogoče prebrati v popisu koprskih rektorjev in učiteljev od l. 1186 do 1800, ki ga je Gedeon Pusterla objavil v svoji knjigi.³⁰ Kot Zovenzonijevega naslednika Pusterla navaja Francesca Zambecarija iz Bologne, ki je na položaju rektorja ali učitelja l. 1466.³¹ Vendar je pri Pusterli vprašljivo, ali so letnice točne in ali je avtor vzel

- 24 Tremoli zagotovo misli na tisto, kar je prebral v deveti pesmi iz druge knjige Šižgoričevega dela, objavljenega 1477. V tej pesmi s 37 distihi Šižgorič okleva oziroma ne vé, kaj bi pripovedoval in kaj pel Zovenzoniju, čigar neznana domovina (tj. Trst) ga bega. V tem razmišljanju Šižgoriču pade pero iz rok, udje mu obmrejo v sladkem snu. Sanja, da z razpetimi jadri pluje v tržaško pristanišče. V sanjski meglici prepozna gričevnati Trst (Lit. 44, 85-87).
- 25 Lit. 52, 174. E. Zuliani je grobo pomešal mesta Zovenzonijevega izobraževanja, ko je omenil, da je Zovenzoni študiral "a Padova e particolarmente a Ferrara" (Lit. 58).
- 26 Pesmi 62, 90. V pesmi 125 ga vpraša, ali namerava zaslepljevati s svojo liro tudi mlade Dalmatinke.
- 27 Pesem je 23. po vrsti v tretji knjigi *Elegiarum et carminum likri tres*.
- 28 Lit. 23, 296. V popisu koprskih rektorjev in učiteljev naletimo tudi na Andrijo Šibeničana, "Andrea Sicense detto Sebenzano" (Lit. 34, 59), čigar dela in delovanje v Kopru bi prav tako kazalo raziskati. Nekaj vesti je, da je predaval gramatiko v Trstu. Govoreč o davnih prijateljskih in drugih zvezah med Trstom in Šibenikom, V. Miagostović poudarja, da v tem primeru obstaja "un indizio fin del secolo decimosesto con un Andrea Sicense maestro di grammatica scoperto non ha guari dall' illustre istoriografo e letterato triestino dott. Attilio Hortis..." (Lit. 28, 126).
- 29 Lit. 2, 6
- 30 Lit. 34, 58
- 31 Isto.

iz kakega razloga letnico drugega Zovenzonijevega bivanja v Kopru za leto njegovega rektorstva v tem mestu.

Leta 1461, 3. julija, je bil "il facondo maestro Raffaele de Zovenzoni, figlio dello spettabile messer Romeo",³² povabljen v Koper, kjer naj bi postal *rector scholarum*. Najbrž je imel razlog, da ni ostal gluha na povabilo. Kmalu se je tudi sam prepričal, da je prišel v majhno, toda kulturno in aristokratsko mesto Koper, rodni kraj znanih humanistov: Petra Pavla Vergerija starejšega (1370-1444) in Petra Pavla Vergerija mlajšega (1498-1565), zatem Santorija Santorija (1561-1636) in drugih. Tudi Koper ni dobil kogarkoli. V to mesto je prispel nekdanji nadarjeni Guarinijev učenec, sedaj visoko izobražen 27-letni mladenič, ki ga že spremlja glas zrelega pesnika, priljubljenega pri nekaterih znanih beneških družinah v Kopru.

Kot prišlek je tako v koprski sredini vse prej kot neznano bitje, toda ta sredina je bila za vsakega humanista, prav tako za Zovenzonija, "congeniale ambiente".³³

V Kopru, na beneškem področju, Zovenzoni dobi službo, s pomočjo katere postane neodvisen od družine. To pa v vojskujočem se Trstu (od 17. novembra 1463) skorajda ni bilo mogoče. Trstu že 1460. leta pretijo črni dnevi, še bolj črni pa njegovim venetofilom. Pomorska blokada mesta s strani Benečanov pa v določenem času prepreči Zovenzoniju vsak stik z domačimi, kar je zaradi majhne oddaljenosti med njimi še toliko bolj boleče zanj, ki je zelo navezan tudi na Trst.³⁴

Številni podatki potrjujejo, da je bila šola v Kopru najboljša v pokrajini, po izvrstnih učiteljih pa bi se lahko merila z najuglednejšimi v vsej Italiji. Zaradi tega je še toliko bolj pomembno, da je bil Zovenzoni "povabljen za rektorja šole v Koper".³⁵

25. julija 1463 in 22. aprila 1464 je v Kopru prejel pohvalo kot "preclaro et doctissimo maistro". Skoraj v istem času je zapisano v neki tržaški listini, da je Zovenzoni "prudente e ornato uomo".³⁶

Dobro je pretehtati tudi drugo stran Zovenzonijevega življenja v Kopru, ki je manj privlačna in bo prišla do svojega polnega izraza tudi v času bivanja v Šibeniku. Mladenič Zovenzoni dotlej hodi od veselja do zadovoljstva, če izzamemo žalost za izgubljenim očetom (med 15.9.1454 in 22.5.1560). Odtlej se vrstijo vse pogostejši življenjski udarci, vendar ne izgubi moči in navdihov za

carmen 204, v kateri ponižno izraža željo, da bi imel hišo, ženo in otroke, ki bi mu bili podobni.³⁷

Od svojih nepreobitnih sredstev za življenje v Kopru vseeno lahko prihrani za občasne odhode v Benetke in Padovo. V Padovi živi Juraj Šižgorič. Pridružil se jima bo skupni prijatelj - zdravnik Azzone Foresti.

V Kopru se Zovenzoni tesno poveže s tamkajšnjimi uglednimi družinami Tarsia, Gavardo, Grisoni, Belgramoni idr. V teh vzvišenih družinah so bila tudi lepa dekleta, snubci pa so se, tako izgleda, najbolj vrteli okoli Chiare Auguste Vergerije Grisoni, ki je naposled za vedno osvojila Raffaelovo srce. Spesnil ji je niz pesmi, v katerih je greciziral njeno ime v Lampra (c. 5, 61, 84, 95). "Lamprà" pomeni v grščini jasna, svetla (ital. chiara). Ne pozabi niti nemirne Andreje Tarsia niti Chiare Gavardo, za možitev zrelega dekleta (c. 126). Zdi se, da je našel čas zanje na nekem plesu v maskah (c. 61).

V pesmi 21 izpove svojo poglobitveno slabost. Čar lepote, ženska gracioznost, lepe device, poltene in pohotne božice, ljubljene gospe pa tudi mlade Dalmatinke delajo iz Zovenzonija penitenta, ki ga vsakdo lahko kanonizira, če ga poprej odreši ljubezenskih grehov.³⁸

Razen v omenjenih koprskih družinah je našel sprostitev v razgovorih in stikih z Jacopom Antonijem Marcellom, poveljnikom manjše beneške postojanke v Kopru. Zovenzoni je spoznal Marcella že 1458. Ta ga je ščitil, kadar je bilo potrebno. Po Marcellovi smrti je to vlogo prevzel Vitale Lando, ki je bil v Kopru tudi kot poveljnik beneških sil (1463).

Obremenjenost z učiteljevanjem v Kopru je Zovenzoniju preprečila bogatejšo pesniško produkcijo. Zaradi tega je bil čemerer, otožen, zmeden in nezadovoljen. (Tremoli meni, da pouk latinščine in grščine ni bil edino Zovenzonijevo delo v Kopru.)³⁹

Zovenzoni je imel vse ugodnosti za srečno in mirno življenje v Kopru, bil je izvrsten pesnik ob delu, ki ga je rad opravljal. Njegovo bivanje v Kopru bi lahko bilo srečno tudi glede na njegova osebna doživetja, toda usoda, ki je v teh letih prizadevala njegov Trst, ga je navdajala s tesnobo in nemirom.

Prvo (petletno) bivanje Raffaela Zovenzonija v Kopru se konča sredi l. 1466. Med tem prvim (1461-1466) in drugim bivanjem (1469/1470) se je zgodilo okrog pesnika nekaj pomembnih dogodkov. Ko se je iz Kopra vrnil v rodni Trst, je bil 1467. imenovan za občinskega pisarja,

32 Lit. 56, 22.

33 Lit. 55, 139.

34 Lit. 55, 139.

35 Pri Pusterli najdemo ob Zovenzonijevem imenu letnico 1469 (Lit. 34, 58).

36 Attilio Hortis, *Appunti* - cit. Lit. 56, 21.

37 Vemo, da je imel Zovenzoni s soprogo Chiaro Augusto Vergerijo Grisoni dve hčerki: starejšo Lucijo in mlajšo Bartolomeo, ki je bogata živela v Trstu do 1509, ko ji je bilo vse odvzeto (Lit. 2, 10). Iz nekih dokumentov, do katerih je prišel Hortis, zvedemo, da se je Zovenzonijeva hči Lucija zaobljubila v samostanu sv. Blaža v Kopru in sprejela ime Chiara (Lit. 56, 57).

38 Lit. 56, c. 21.

39 Lit. 52, 135. Po mnenju Stankoviča, ki se pri tem sklicuje na Apostola Zena, je bil Zovenzoni v Kopru "pubblico maestro di belle lettere" (Lit. 41, 74).

obenem pa je dobil mesto v Velikem svetu (Maggior Consiglio), kot nekoč njegov oče Romeo.

Verjetno ga je prav tega leta (1467.) cesar Friedrich III. ovenčal s pesniškim lovorom (c. 241). Sicer v svojih pesmih nikjer ne pove, kje naj bi bila ta svečana ceremonija, imamo pa dovolj razlogov za predpostavko, da se je to zgodilo v Trentu, v palači Giovannija Hinderbacha, škofa v Trentu od l. 1465, ki ga je Zovenzoni spoznal v Ferrari leta 1451 (c. 98). Pesnik v nizu svojih pesmi (npr. v cc. 4, 5, 15, 56, 66, 88, 235, 236) izrecno hvali Trento, Hinderbacha in cesarja. Pietro Kandler kasneje datira sporni čas tega cesarjevega prihoda v Trst, s tem pa tudi čas ovenčanja pesnika. Kandler pri tem izhaja iz trditve, da je imel priložnost videti diplomu, s katero je Friedrich III. podelil plemiški naslov neki družini, in to z datumom zadnjega dne v mesecu aprilu 1470. Po Kandlerjevem mnenju se to ujema s časom, ko je bilo odločeno, da Trst utrdijo z zidom še pred prihodom Friedricha III. v to mesto. V zapiskih so omenjene tudi govornice o prihodu Friedricha III., ki pa se jih ni jemalo za verjetne.⁴⁰

B. Zilioto pušča večji razpon časa, v katerem naj bi se zgodil ta dogodek, in sicer nekje med julijem 1466 in koncem l. 1468; po njegovem mnenju najverjetneje 1467, pred cesarično smrtjo.⁴¹

Z večjo gotovostjo se govori o kraju, v katerem se je Zovenzoni seznanil s Friedrichom III. Po mnenju A. Tamara se je to zgodilo v Pordenonu 1452. ali v Ljubljani 1463.⁴² Tedaj je Zovenzoni pred cesarjem recitiral svoje politične verzice, v katerih se je zavzemal za vojno proti Turkom. Po P. Kandlerju mu je recitiral tudi "un carme saffico."⁴³

Izgleда, da je bilo to venčanje pesnikov v svečanih obredih "cesarjev priljubljeni šport".⁴⁴ Zovenzoniju pa je bilo ljubše okrasiti ime s plemiškim grbom, imenovati se ali biti imenovan "Ister" ali "Tergestinus", vsekakor se je občasno⁴⁵ podpisoval kot "poeta" (tudi "poeta laureatus"). Tako ga je v svojih pismih imenoval škof Hinderbach (1475) in tudi beneški kroničar Marino Sannudo ml. (1476).

Omenili smo že, da se je Zovenzoni še enkrat mudil v Kopru (1469/1470), spet na begu iz Trsta,⁴⁶ iznenada in po vsej verjetnosti v sredini avgusta 1469. Zaradi svoje venetofilske naravnosti in aktualnih dogajanj na politični sceni rodnega kraja je moral vnovič reševati svoje življenje izven Trsta. Ničesar ni utegnil vzeti s seboj, zato ga je tam, kjer je pred kakim letom poznal le blišč in

razkošje, spremljalo pomanjkanje, z malodušjem v srcu in brez sredstev za življenje. Pomoči od lastne družine, ki je ostala v razrušenem Trstu, ni bilo več, pač pa je kot milost božja prišla pomoč od ženine družine in zatem prijatelja Giovannija Zarottija; pomagali so mu, da je prezimil (c. 9). Kljub temu se je njegovo malodušje stopnjevalo ob spoznanju, da je med njegovim dejanskim stanjem in ponosom nepremagljiva ovira. Zovenzoni ni hotel iti v Canosso. Ob novem predavatelju Francescu Zambecariju za nekdanjim katedrom zanj ni bilo več mesta. Edina rešitev je bila vrnitev v Benetke; to se je zgodilo v začetku 1470. l.

KLIC RAZKOŠNEGA MESTA

Med avtorji se prekrivajo letnice iz obdobja Zovenzonijeve prve vrnitve iz Kopra in prihoda iz Šibenika v Benetke. Po P. Kandlerju je Zovenzoni učiteljeval v rodnem mestu od 1466. do 1470. leta.⁴⁷ Zilioto ga prav tako že 1466. najde na tem položaju.

Zovenzoni v Benetkah nadaljuje boj, da bi preživel svojo družino in sebe. S prijateljevo pomočjo najde delo, s katerim je bil zadovoljen. Zaposlil se je pri znanem beneškem tiskarju Vindelino da Spira kot korektor in revizor. Tiskar Spira se mogoče ni dovolj zavedal, kdo mu pomaga pri tiskanju Marcijala, Terencija, Cicerona, Strabona, Apijana in Boccaccia (1471. in 1472. leta). Toda Zovenzoni ni želel zakrneti v tiskarski delavnici.

RAFFAELE ZOVENZONI V ŠIBENIKU

Zovenzonijev namen, da odide v Šibenik, in njegovo bivanje ter delo v Šibeniku moramo imeti za popolnoma novo situacijo v življenju tržaškega humanista. Pesnik naenkrat zapusti blišč Benetk in nanaglooma odpotuje v dalmatinsko mestece Šibenik. Utemeljeno predpostavljamo, da je vzrok za to nekaj posebno važnega. V njegovih pesemskih stvaritvah avtobiografskega značaja ne najdemo ničesar, s čimer bi lahko osvetlili to odločitev. Avtorji se opazno razhajajo tudi okrog datuma, ko naj bi se začelo novo razdobje v nemirnem življenju tržaškega kvatročentista. Medtem ko se P. Kandler temu izogne, Vicko Miagostović samo ugiba, da bi se to lahko zgodilo med l. 1464 in 1477, ko naj bi bil Zovenzoni v Šibeniku "rettore degli scolari".⁴⁸ Miagostovićeva trditev temelji na podatkih o Zovenzoniju iz Hortisovega pisma

40 Isto datacijo cesarjevega prihoda v Trst ima tudi B. Zilioto (Lit. 55, 135).

41 Lit. 56, 32. Zdi se, da Szombathely sledi Ziliotu (Lit. 2, 7).

42 Lit. 49, 415.

43 Lit. 25, 273.

44 Lit. 56, 31.

45 V izdajah, ki jih je priredil Vindelino da Spira med l. 1470. in 1472.

46 Z nič manj grenkobe se bo osemdeset let kasneje dogodil beg v nasprotno smer - iz Kopra v Trst. Ubežnik bo znani Koprčan Peter Pavel Vergerij ml. Ko so mu po nalogu nuncija Della Casa premetali dom v Kopru in so pritiskali nanj iz Rima ter z lažnimi pričevalci, mu (krivovercu) ni ostalo drugega, kot da se odseli v Trst, od tukaj pa v Benetke in nato Padovo (Lit. 53, 112-113).

47 Lit. 25, 273.

baronu Marinu Lapenni.⁴⁹ Zdi se, da je B. Zilioto najdlje pomaknil leto Zovenzonijevega življenja in dela v Šibeniku - v 1477. l.⁵⁰

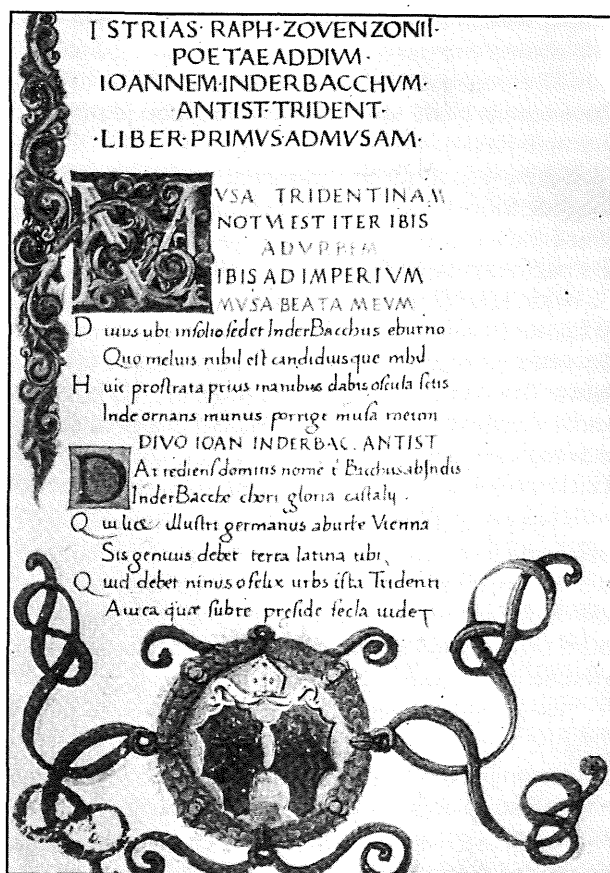
Ne vemo natančno, kdaj pesnik odpotuje v Šibenik, vemo pa, da ga vodi pot skozi Ancono, kjer se tudi ustavi. Zovenzoni je blizu ilirskih skalnih otokov in pečin, katerih divjina se usidra v njegov spomin. Pluje po kanalu Sv. Anteja in končno stopi na tla mesta, ki mu bo ponudilo svoje gostoljubje (morda) za dve leti, ves osupel pred napol pusto obalo. (Nič manj tesnobne misli bodo spreletele E. S. Piccolominiya, ko bo stopil na tla dežele Kranjske.)

Zovenzoni je dopotoval z uteho, da v Šibeniku ne bo osamljen; tu ga je pričakal najnovejši prijatelj, ki mu je bil, vsaj v začetku, prva in edina opora (kot je bilo prijateljevo mesto za beneški Senat "comunitas fidelissima"). Pričakovati je bilo, da bosta Zovenzoni in Šižgorič ves čas skupaj. Pa ni bilo tako. Šižgorič se je namreč za nekaj časa umaknil na vas. Zovenzoni pa je zaradi tega nekoliko negodoval.

Kaj je Zovenzoni predaval v Šibeniku, ne moremo zanesljivo ugotoviti. O tem bi danes zagotovo vedeli več, če bi tržaški historiograf Attilio Zovenzoni uresničil svoj namen. Hotel je namreč (ob pomoči F. A. Galvanija) poiskati odgovore na številna vprašanja v šibeniških arhivih, predvsem v *Libri dei Consiglio*, pa mu je Galvani sporočil, da so te knjige večinoma uničene, zlasti tiste iz druge polovice 15. stol.

V. Miagostović nedokumentirano prenese Hortisovo trditev, da je Zovenzoni predaval retoriko v Šibeniku. (Sam nisem mogel dobiti Hortisove knjižice, da bi morebiti ugotovil, od kod ti podatki.) Francesco Madirazza je zelo verjetno prevzel Hortisovo mišljenje.⁵¹ Podobno velja za A. Tamara, kateremu se zdi, da je Tržačan Zovenzoni predaval v javni šoli v Šibeniku.⁵² Če je bil Zovenzoni v Kopru na glasu kot "egregio grammatico professore magistro",⁵³ je to mogoče. Čemu bi v Šibeniku predaval nekaj drugega? Samo dve leti po vrnitvi iz Šibenika je v nekem dokumentu zapisano, da je Zovenzoni "egregio e chiarissimo professore di grammatica".⁵⁴ Sicer pa so opazne Zovenzonijeve pesmi, napisane raznim slovničarjem: Caridemu (c. 37, 155), Modestu Euti- cu (c. 44), Ferrandu (c. 71), Moretu (c. 161).

Zovenzoni je prispel v Šibenik, ko je umrl (1472.) humanist Caroto Vidali iz Pirana, ki ga omenjajo kot

Naslovnica Zovenzonijevega dela *Istrias* v Codice Trivulziano

učitelja v Šibeniku od 1436. do 1439.; kasneje (1451-1472) je bil v službi občinskega pisarja in javnega notarja.⁵⁵

Znano je tudi, da so se pred Zovenzonijem v Šibeniku zvrstili trije magistri: Giovanni de Vida in Francesco Bertolini iz Benetk, Tommaso Ferrando⁵⁶ iz Brescie (rector scholarum), neki Giorgio, zatem Marco de Lendonazia (občinski slovničar) in drugi.

NAVZGOR K SKRADINU, KI S PEČINE PADA

Ne vemo zagotovo, ali je Zovenzoni obiskal Skradin in Skradinski buk (slap). Zdi se namreč, da je ostalo le pri vabilu, ki ga je Zovenzoni poslal Šižgoriču, da to storita

48 Lit. 28, 127.

49 Isto. Pismo je objavljeno v delu A. Hortisa *Per il dottorato* di M. Lapenna (Dunaj, 1875).

50 Lit. 55, 136.

51 Lit. 27, 151.

52 Lit. 48, 22.

53 P. Kandler, *L'Austriade di R. Bonii. Carmi di R. Zovenzoni*. Trieste 1862 -cit. Zilioto, Lit. 56, 21.

54 A. Hortis, *Appunti* - cit. Lit. 56, 53.

55 Lit. 22. Arnaldo Segarizzi je dvajset let prej opozoril našega Kolendića na humanista C. Vidaliya, na njegovo življenje in delo v Šibeniku (Lit. 38).

56 Utemeljeno domnevamo, da se morda Tommaso Ferrando skriva za imenom slovničarja Ferranda, ki mu je Zovenzoni poslal pesemsko stvaritev 71 ("Ferrando grammatico"), takoj po "De reditu Sibenico." Za Ziliota je Ferrand "del tutto ignoto" (Lit. 56, 46).

skupaj. Mešanje Krke s Skradinom v pesmi 156 je vzbudilo dvome v ta obisk. Zanimivo pa je, da je Šižgorič že l. 1487 v svojem delu *O legi Ilirije in mestu Šibeniku* branil Zovenzonija glede te zamenjave. Podobno je storil tudi Tremoli. Pa pojdimo lepo po vrsti.

Distihe (3), ki jih je Zovenzoni poslal Šižgoriču, je mogoče tridelno opazovati tudi tematsko. V prvem distihu Tržačan izraža koprnenje svoje muze po Skradinu, ki s pečine pada. V drugem distihu Raffaele prosi Juraja, da najde kak čolnič, čeprav majhen kot grah, v katerem bi s pomočjo vesel zapluli navzgor po plemeniti reki. On, Zovenzoni, se ponuja, da bi pokončno stal na krmi kot krmar Tifij. Manjkal bi jim samo V. Lando, da bi s krme kadili v vetrove (c. 50). To bi bila njihova prva skupna plovba, s krmilom v Raffaelovih rokah, kot je tudi Grk Tifij krmaril Argonavte v prvem delu plovbe proti Kolhidi.

V tretjem distihu Zovenzoni sporoča Šižgoriču, kaj bi delal, medtem ko bi on krmaril. Šižgorič bi namreč s svojimi pesmimi miril valove in dvigal vetrove. Šibki valovi ob močnem vetru so idealni pogoji za plovbo. Ko bi jih zagledala katera izmed Nereid, bi pustila svoja zlata vretena in izplavala, misleč, da so Argonavti.

Tremoli pri Zovenzoniju in Šižgoriču najde fikcijo. Šižgorič namreč opisuje Trst, a ga nikoli ni videl. Pri Zovenzoniju pa mu je popolnoma jasno, da je to pesem napisal, ko sploh še ni stopil na tla Dalmacije.

Morda je Zovenzoni kdaj prej slišal od Šižgoriča, da po prednikih izhaja iz Skradina, pa se mu je z omembo tega mesta želel priljubiti. Mogoče pa se je hotel z neposredno omembo Skradina le oddolžiti Šižgoriču za opevani Trst.⁵⁷ Vendar se zdi, da se njegov Gorgis ni preveč briga za Tržačanovo vabilo, kot mu v pesmi "Ad Urbanum presulem" ni mar niti za srebro niti za vse zlato reke Taga.⁵⁸

Menim, da je Tremoli zablodil pri poskusu razlage, kako je pri Zovenzoniju prišlo do zamenjave Krke s Skradinom. Tremoli namreč izrecno navaja, da se je Zovenzoni napačno ravnal po znanem Plinijevem odlomku, v katerem rimski zgodovinar meri razdaljo med Skradinom in morjem, označujoč Scardono kot "Liburniae finis et initum Delmatiae" s položajem "in amne eo": "Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo duodecim, milia passuum a mari".⁵⁹ Zatrdil bi nasprotno, da Tremoli lastno mešanje Skradina in Krke v Plinijevem odlomku pripisuje tudi Pliniju, preko njega pa Zovenzoniju. Tremoli mnogo bolj pravilno zaključuje,

češ da Zovenzoni nikoli ne bi pomešal Scardone z reko, ki teče ob njem, če bi c. 156 napisal v Šibeniku, tj. na licu mesta.

Če bi Zovenzoni prebral navedeni Plinijev odlomek in jasno razločil, da je "Scardona" mesto Skradin, ki se nahaja "in amne eo", tj. na reki Titius, po mojem mnenju ne bi pomešal hidronima s toponimom. Logika, še manj pa geografija, ne dopušča, da bi bila reka Titius oddaljena "duodecim milia passuum a mari".

Vse to seveda ni moglo uiti Šižgoriču, ki so mu bili distihi namenjeni. Da bi opravičil svojega prijatelja, Šižgorič pripominja, kako je to spodletelo tudi drugim velikim pesnikom. Za Šižgoriča je Zovenzoni samo eden od mnogih, ki so mislili, da se ta reka imenuje Skradin, ali kot on pravi: "Multi putaverunt eum fluvium dici Scardonam, ut poeta meus Zovenzonius ad me scribens".⁶⁰

Očitno se je težko zadovoljiti s tem bolj ali manj utemeljenimi pojasnjevalnimi poskusi. Zdi pa se, da lahko prinesejo največ svetlobe v sporno onomastiko pri Zovenzoniju zgodovinski dokumenti, v katerih najdemo hidronime Krke skozi stoletja. Ti dokumenti so predvsem relacije beneških providurjev in drugih nižjih uslužbenecv Serenissime v Dalmaciji. V teh svojih relacijah Senatu v Benetkah imenujejo Krko "fiume il fiumara di Scardona".⁶¹ Predpostavka, da se je ravnal po njih tudi Šibenčan Frane Divnić, ki za Krko pravi, da je "Skradinska reka", je utemeljena.⁶²

V kontekstu vsega izrečenega lahko navedemo še težji primer. Beneški sindik Giovanni Battista Giustiniani, ki je plul l. 1553 po Krki navzgor do Skradinskega buka (slapa), piše v svojem *Itinerariju*, da se Krka imenuje "in latina (sc. lingua) Monte Tytio".⁶³ V smislu navedenega je to za Giustinianija še manj opravičljivo.

Po vsem tem me lastne refleksije vodijo v drugačen tok razmišljanja o Zovenzonijevi 156. pesmi. Kako da pri Zovenzoniju "Skradin... s pečine pada...", medtem ko na primer pri njegovem mlajšem sodobniku in rojaku Palladiju Foscu beremo, da "Titius amnis... ex alto ingenti cum strepitu cadit"?⁶⁴

In dalje. Kako je mogel poistovetiti ali pomešati Skradin in Krko človek, ki je dalj časa, mogoče tudi leto dni, bival v Šibeniku, torej v bližini Skradina? O tem lahko danes samo ugibamo. Samo delno se lahko strinjamo z J. Šižgoričem, ki želi opravičiti svojega prijatelja s tem, da

57 F. A. Galvani, za njim pa M. Šrepel, K. Stošić in drugi trdijo, da so Šižgorič po poreklu iz Skradina. Od Galvanija naprej se vsi po vrsti sklicujejo na Dominika Zavorovića. (Iskal sem ustrezne podatke v Zavorovičevem rokopisu, pa jih nisem našel.) Rokopis sega do l. 1412, zato lahko sklepamo, da je Galvani to prebral v drugem delu rokopisa (ta je segal do l. 1597), ki pa se je izgubil (Lit. 43, 98-99).

58 Lit. 44, II. 1.

59 Lit. 33, III. 22 (141).

60 Lit. 45, 37.

61 Lit. 26, II. 15, 259; Lit. 26, V. 28, 31; Lit. 26, V. 136; Lit. 26, V. 288; Lit. 26, VII. 27, 33; Lit. 26, VII. 139

62 Lit. 12, 97.

63 Lit. 26, II. 202.

64 Lit. 15, 453.

ga prišteva k mnogim, ki so mislili, da se ta reka imenuje Skradin.

Zovenzoni se je moral iz tega svojega prepevanja vrniti v boleči in težki vsakdan. In ko je mislil, da se bo zlomil pod težo bolečin, ga je vzradostil nepričakovani obisk zveste soproge Chiare Auguste Vergerije Grisoni, s katero se je, sodeč po vsem, oženil iz čiste ljubezni.⁶⁵ Negostoljubni bregovi šibeniškega obmorja, na katere prihaja Chiara, so mu sedaj znosnejši. Ob tej obali je pristala, ko je v manjši ladji preplula Jadran po nemirnem valovju. Zovenzoni je tudi o tem dogodku zapel na svojstven način (c. 130). V pesmi je uporabil besedo, s katero lahko danes bolje pojasnimo mogoče razlage Zovenzonijevega prihoda iz Benetk v Šibenik. Zase namreč pravi (v pesmi), da je *profugas* - begunec. Ta beseda je dovoljšna za hipotezo o prisilnem odhodu iz Benetk.

Zovenzoni, pesnik kultiviranih in zelo občutenih lirskih vibracij, ni mogel uživati v neskajenih čustvih. Istočasno je bil razigran zaradi ženinega prihoda v Šibenik in srdit na bogove, ki so mu skoraj obredno spoštovanje povrnili z zlom. Ti bogovi so tuzemske provenience; to so tisti koprski in beneški plemiči, ki jih je v zadnjem stihu pesmi 51 povabil na svojo in Chiarino svatbo. Precej manj je počastil (v pesmi 50) šibeniške bogove, tj. prvake in uglednike mesta, v katerega se je najverjetneje skrnil. To ni bilo svatbeno povabilo, ampak očitek, češ da so nevedni, da o njih poje.

Misli o vrnitvi v Benetke so obletavale Zovenzonija tudi v navzočnosti žene Chiare, ki mu v tem ni nasprotovala. Sicer pa ni dopotovala v Šibenik v nevestini obleki, ampak z žalobnim velom. Spodobilo bi se, da bi na šibeniški obali drug drugemu zdeklamirala Šižgoričev stih: "Joj meni, kako črno je tkanje mojega življenja!"⁶⁶

Na temelju pričevanj v pesmih iz Dalmacije je povsem jasno, v kakšnem duševnem razpoloženju je pesnik preživel to kratko razdobje svojega življenja; mučil se je in tegobno živel kot pregnanec in osamljenec. Zovenzoni bi soglašal z žalostinkami Šižgoričeve muze iz njegove programske pesmi "De Musae luctibus", muze, ki je vsa objokana in žalostna, a nekoč presrečna na pijerijski poljani. Sedaj pa mora bivati v divjih krajih, med trnjem in kamenjem.

PONOVO V LJUBLJENEM MESTU

Zovenzonijeva vrnitev v Benetke je bila zagotovo pogojena s trdno obljubo, da se bo v tem mestu ukvarjal

izključno z osebnim, učiteljskim delom. Vendar Zovenzoni nadaljuje tudi s svojimi prejšnjimi lepimi navadami: obiskuje prijatelje, umetniške kroge in patricijske hiše.

Leta 1476 je Zovenzoni kot pisar pri Faustinu Giorgiju, potestatu in kapetanu Trevisa. Naslednje leto je spet v Benetkah, od koder pošlje škofu Hinderbachu *Istrias* s spremnim pismom, v katerem toži zaradi številnih obveznosti pri učiteljevanju.

Malo ali skoraj nič ne vemo o pesnikovih zadnjih letih življenja. Umre (zaenkrat) neznanega, a verjetno 1485. leta. Glede leta in kraja smrti italijanski avtorji pretežno navajajo izraze: *intorno*, *probabilmente*, *forse*, *verso* ipd. Natančneje vemo le to, da je odšel na povabilo trentskega škofa Giovannija Hinderbacha na škofovski dvor, potem pa se za njim zgubi vsaka sled. Njegovo ime se še enkrat pojavi v nekem dokumentu iz l. 1485; po Ziliotu⁶⁷ pa je bil Zovenzoni tedaj že mrtev. Dva Ziliotova stavka bi lahko bila zanesljiva sled in pot k dataciji smrti R. Zovenzonija. Zilioto ne pove, za kakšen dokument gre, kar bi lahko pomenilo, da je enostavno prenesel neko nedokumentirano trditev. Dalje, Zilioto ni nikjer zapisal, od kod mu je znano, da "allora lo Zovenzoni era già morto". Prav ta stavek delno potrjuje mejno datacijo Zovenzonijeve smrti: ne po (marcu) 1485. Tremoli meni, da je umrl v Benetkah.

ISTRIAS

Delno smo že pojasnili, da je Zovenzoni zapustil neizdano delo (spev) in da je italijanska literarna in kulturna javnost morala (po)čakati več kot štiri stoletja in pol do prve celovite izdaje tega speva. Italijanski anonimni pisec člankov je v svoji neobveščeni podaljšan to čakanje, pišoč enajst let (1961.) po natisu Zovenzonijevega speva *Istrias* (1950), da je Zovenzoni "un ampio poema, L'Istrias, ancora inedito..."⁶⁸

V spomin svojemu rodnemu Trstu je hotel dati svoji zbirki naslov *Istrias*, ker je imel Trst za istrsko mesto, glede na njegov položaj, tradicijo in poreklo.⁶⁹ Zovenzoni pa, kar je zelo zanimivo, v svojem spevu ne opeva Istre. (To bo storil njegov približno stoletje mlajši someščan Andrea Rapicio oz. Andreas Rapicius v svojem delu *Histria*, Dunaj 1556.)⁷⁰ Pesnik na več mestih pravi o sebi, da je "Ister", "poeta Ister", "poeta Tergestinus".⁷¹ Zovenzoni je svojih 267 latinskih pesmi (cc. 1-267) zbral in uredil v dveh, še danes obstoječih kodeksih. Cod. 776 v biblioteki Trivulziani hranijo v Castellu Sforzesco v Milanu. Ta

65 To se jasno vidi iz sedmega distiha ene od bolj znanih Zovenzonijevih pesmi "Genologia poetae": Clara Chrysonoe sata sanguine nuprit amanti // et duo nos coelo spiritus unus alit" (c. 4). Ona mu je "coniux rarissima" (c. 51). Koprski zet je razkrival iskreno ljubezen do svoje žene tudi v nizu drugih pesmi (npr. c. 61, 84, 95). Kar zadeva čas sklenitve njunega srečnega zakona, Zilioto zaključuje (iz pesmi 4), da sta bila že poročena, ko so Raffaella pesniško okronali (Lit. 56, 44).

66 Lit. 44, III. 6, v. 4.

67 Lit. 55, 137.

68 Lit. 3, 1016. Mogoče je, da se je neprevidno ravnal po E. Zuliani.

69 Lit. 56, c.3, v. 19-20; Lit. 2, 10.

70 Tržaški latinist in pesnik Andrea Rapicio (Andreas Rapicius) je tudi študiral v Kopru (Lit. 23, 296).

kodeks je primerek, ki ga je Zovenzoni 1478. posvetil in poslal trentslemu škofu G. Hinderbachu.⁷² Svoj lepi dar je dopolnil z epigramom (c. 75), v katerem beremo, da so minila tri leta, odkar mu ni več posvetil niti ene pesmi. V sklopu tega kodeksa je tudi Zovenzonijevo pismo, najverjetneje napisano z lastno roko, z datumom: 23. december 1477 (?). Velja opomniti, da se vse tri knjige v delu *Istrias* začnejo s posvetilno pesmijo škofu Hinderbachu.

Drugi kodeks je Cod. Lat. XII. 144 v biblioteki Marciani v Benetkah, katerega je Zovenzoni 1478, mogoče po nagovoru škofa Hinderbacha, poslal najprej Friedrichu III., ki je bil tedaj v Trstu, potem pa ga izročil Petru Loredanu.⁷³

Pesmi v njegovem delu *Istrias* so razdeljene v tri knjige. Razlikujejo se metrično in vsebinsko, razvrščene so brez kronološkega reda. (Zovenzoni se je pri tem ravnal po Katulu ali Horaciju). Vse to pa samo otežuje datacijo Zovenzonijevih pesmi, tako da se nekatere od njih ne da datirati niti hipotetično.

Slikar Giovanni Bellini je rokopisu priložil portret pesnika. Danes ga v avtografu tega Zovenzonijevega dela, ki se čuva "in un codice Trivulziano a Milano", ni, ker je baje izgubljen.⁷⁴

ZAKLJUČNA OCENA

S svojim prihodom v istrski Koper in potem na dalmatinsko priobalje, posebej v Šibenik, se je tržaški humanist in pesnik Raffaele Zovenzoni zapisal v kar dolg seznam italijanskih humanističnih zvez s Koprom in Šibenikom. Ker so se Raffaelovi prihodi v navedenih mestih dogodili po volji nenaklonjene usode, se obe mesti nista mogli

toliko priljubiti pesniku, da bi ju opeval. Zato pa je raje pel o ljudeh, ki so mu kakorkoli pomagali, da je bilo njegovo življenje znosnejše. Posebej priljubljena oseba mu je bil literarni pobratim Juraj Šižgorić - Šibenčan, s katerim ga je povežalo tesno prijateljstvo. Škoda je, da se Zovenzoni tudi v Šibeniku ni tako odprl ljudem svojega intelektualnega sloja, kot se je v Kopru. Tako bi lahko njegova pričevanja prišteli k vestem in pričevanjem, glede katerih je hrvaška kulturna historiografija v tem času trpela pomanjkanje.

Ljubezen do nove latinske poezije, ponosa vseh humanistov, je združila Tržačana in Šibenčana. Spojila ju je literarna erotika, ljubezen do rodnega kraja, ljubezen do antičnih vzorov. Zovenzoni je bil bolj srečen in zadovoljen v Kopru, toda mesta ni opeval. V Šibeniku pa se mu zdijo negostoljubni celo bližnji skalni otoki. Zato je prosil V. Landa, naj mu pomaga, da se bo s teh ilirskih grebenov, na katerih ni mogel žeti lovora, vrnil v Benetke, kjer bo njegova slava rastla skupaj z morjem (c. 50). To je sad Zovenzonijevih upravičenih in razložljivih strahovanj, da bi se vrnil v Benetke kot *mereator* a ne kot *vir mercurialis* (c. 70).

Fatum je bil nenaklonjen Zovenzoniju tudi *post mortem*. Zagotovo pa je moral Zovenzoni čakati precej manj časa na *editio princeps* svojega literarnega testamenta. Z njim se je poznejša italijanska zgodovina književnosti in kulture, posebno italijanski quattrocento, znatno obogatala.

Mi pa smo z Zovenzonijem in njegovim delom vnesli eno ime več v repertorij hrvaško-slovensko-italijanskih zvez.

RIASSUNTO

Il rinascimento dell'umanista - quattrocentista italiano Raffaele Zovenzoni emerge piuttosto tardi, ma si impone in seguito per la sua validità. Con le opere di Zovenzoni il popolo italiano confermò la maturità interiore di uno dei suoi figli più grandi, ma anche la forza del proprio animo. Nel caso di Lorenzo Zovenzoni però altri due popoli hanno grandi meriti per la sua affermazione: gli sloveni ed i croati. Questo contributo ad una migliore conoscenza della vita e dell'opera di Raffaele Zovenzoni tra gli sloveni ed i croati vuole essere altresì anche un modesto riconoscimento.

71 Kanonik Petar Stanković je prvi uvrstil Zovenzonija med Istrane; pri tem se je držal tistega, kar je že načel A. Zeno. Zilioto trdi, da bo to mogoče iskra, iz katere se bo pozneje pri P. Kandlerju razplamtelo zanimanje za Zovenzonija (Lit. 56, 62).

72 (Ioannes) Giovanni Hinderbach je škofoval v Trentu od 30. avgusta 1465. do 21. septembra 1486 (Lit. 17, 317).

73 Glej več o tem: Lit. 52, 115. Po naslovu Zovenzonijeve 184. pesmi je Pietro Loredan sin Puljčanke Olvie.

74 Lit. 55, 138.

LITERATURA

- Raffaele Zovenzoni**, Istrias (izd. B. Zilioto, v. Lit. 56).
- Raffaele Zovenzoni**, Istrias (Uvod, izbor, prijevod i bilješke Marino Szombathely), Trieste 1951.
- Anonimus**, "Raffaele Zovenzoni", Dizionario enciclopedico italiano, vol. XII, Roma 1961.
- Berić Dušan**, Školstvo Šibenika i njegove okolice u prošlosti 1412-1921, Split 1964.
- Carducci Giosue**, Opere, vol. VII (Ceneri e faville), II (1871-1876), Bologna 1889.
- Catulli Carmina** (Pjesme), priredio i preveo Dubravko Škiljan, Zagreb 1979.
- Čvrljak Krešimir**, "Humanist, polihistor i filozof Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin i njegov komentar Seneki pogrešno atribuiranih etičkih distiha Dionizija Katona (1472-?)", Prilozi za istraživanja hrvatske filozofske baštine, XII/1986, br. 23-24, Zagreb, str. 177-217.
- Čvrljak Krešimir**, "Šižgoričev pobratim Trščanin Raffaele Zovenzoni", Vjesnik, XLIV/1989 (22. travnja), br. 14941, Zagreb, str. 16.
- Čvrljak Krešimir**, "Padovanski humanist Palladio Fosco v Dalmaciji in Istri (1493-1520). S posebnim pogledom na Skradin in Koper", Annales 1/1991, Koper, str. 81-90.
- Čvrljak Krešimir**, "Privid stvarnosti i stvarnost privida u Zoraničevu putovanju", Dometi, XXIII/1990, br. 12, Rijeka, str. 893-902.
- Čvrljak Krešimir**, "Ivan Kukuljević Sakcinski i Skradin", Mosorska vila, I/1992, br. 3-4, Omiš, str. 94-132..
- Difnik Frane**, Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji, prev. Smiljana i Duško Kečkemet, Split 1986.
- Farlati Daniele**, Illyricum Sacrum, V, Venetiis 1775.
- Fortis Alberto**, Put po Dalmaciji, Zagreb 1984.
- Fosco Palladio**, De situ orae Illyrici - kod - Ivan Lučić (Lucius), De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1666, str. 451-456.
- Galvani Fridrik Antun**, Il re d'armi, Venezia 1884.
- Gams Pius Bonifacius**, Series episcoporum Ecclesiae Catholicae, Ratisbonae 1873.
- Gortan Veljko**, "Autobiografski podaci u poeziji Jurja Šižgorića", Živa antika, X/1960, br. 1-2, Skopje, 269-276.
- Hortis Attilio**, "Pordenone e Trieste, e un poemetto inedito dei fatti di Pordenone", Archeografo triestino, XVI/1890, fasc. II, Trieste, str. XVII-LIX.
- Kandler Pietro**, "Imperatore Federico III. in Trieste, L'Istria, I/1846 (17. ottobre), br. 68-69, Trieste, str. 273.
- Klen Danilo**, "Dva ugovora iz 1463. godine o preseljevanju seljaka s područja šibenske općine u Istru", Radovi Centra JAZU Zadar, XXIV/1977, str. 61-69.
- Kolendić Petar**, "Humanist Caroto Vidali u Šibeniku", Novo doba, VIII/1925 (15. kolovoza), br. 193, Split, str. 2-3.
- Krstić Kruno**, "Humanizam kod Južnih Slavena", Enciklopedija Jugoslavije, sv. 4, Zagreb 1960, str. 287-303.
- Kukuljević-Sakcinski Ivan**, Conspectus monumentorum historicorum in manuscripto existentium, Zagreb 1859.
- Lavedan Pierre**, Dictionnaire illustré de la Mythologie et des antiquités grecques et romaines, Paris 1931.
- Ljubić Šime** (izd), Commissiones et relationes Venetae, II (1877), III (1880), MSSM, Zagreb.
- Madirazza Francesco**, Storia e costituzione dei comuni dalmati, Split 1911.
- Miagostović Vicko**, "Raffaele Zovenzoni e Giorgio Sisgoreo", Il nuovo cronista di Sebenico, III/1895, Trieste, str. 126-130.
- Monti Vincenzo**, Le piu belle pagine (scelte da Umberto Fracchia) Milano 1927.
- Novak Grga**, Povijest Splita, knjiga II, Split 1961.
- Novak Grga** (izd), Commissiones et relationes Venetae, V (1966), VII (1972), Zagreb.
- Ovidius Publius Naso**, Ex Ponto, Lipsiae 1904.
- Plinius**, Historia naturalis, vol. I, lib. III, Lipsiae 1831.
- Pusterla Gedeone**, I rettori di Egida (Giustinopoli d'Istria), Capodistria 1891.
- Quicherat L. - Daveluy A.**, Dictionnaire latin-français, 51. ed., Paris 1922.
- Roscher Wilhelm Heinrich**, Ausführliches Lexikon der griechi - schen und römischen Mythologie, Bd. I 1884-1890; Bd. V 1916-1924, Leipzig.
- Sabbadini Salvatore**, "Palladio Fosco e il suo De situ orae Illyrici", Archeografo triestino, vol XIII della III. serie (XLI della raccolta), Trieste 1926, str. 173-208.
- Segarizzi Arnaldo**, "Un maestro piranese del sec. XV", Archeografo triestino, XXIX/1905, vol. I della terza serie, fasc. 2, str. 399-401.
- Sisgorei Georgii** Sibenicensis Dalmatae Elegiarum et carminum libri tres, Venetiis 1477.
- Sisgorei Georgii** De situ Illyriae et civitate Sibenici, a. 1487, ms. HAZU II b. 97, prijepis (Marciana n, 2218).
- Stancovich Pietro**, Biografia degli uomini distinti dell'Istria, vol. II, Trieste 1829.
- Stipčević Aleksandar**, Povijest knjige, Zagreb 1985.
- Stošić Krsto**, Galerija uglednih Šibenčana, Šibenik 1936.

Šižgorić Juraj, Elegije i pjesme, tekst priredio V. Gortan, u izboru preveo i uvod napisao Nikola Šop, Hrvatski latinisti 6, JAZU Zagreb 1966.

Šižgorić Juraj, O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku, 2. izd. prev. i priredio V. Gortan, Šibenik 1966.

Šrepel Milivoj, "Humanist Šižgorić", Rad JAZU, knj. 138. Zagreb 1898, str. 208-269.

Šupak Ante, "Juraj Šižgorić, hrvatski latinist i pjesnik humanist", u prilogu djelu J. Šižgorića (Lit. 45), 103-116.

Tamaro Attilio, La Venetie Julienne et la Dalmatie III, Roma 1919.

Tamaro Attilio, Storia di Trieste, vol. I, Roma 1924.

Tiraboschi Girolamo, Storia della letteratura italiana, ed. II, t. VI, parte III, Venezia 1823.

Torbarina Josip, "Juraj Šižgorić, humanist XV vijeka", Nova Evropa, Zagreb, 1932, knj. 12, str. 632-636.

Tremoli Paolo, "Itinerario umano di Raffaele Zovenzoni", Archeografo triestino, ser. IV, vol. XXXIV (LXXXVI-II), Trieste 1979, str. 115-202.

Vrankić Petar, "Petar Pavao Vergerije mlađi (1497/8 - 1565)", Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, III/1977, br. 5-6, Zagreb, str. 103-132.

Zavorei Dominici Sibenicensis Trattato sopra le cose di Sebenico. A. 1597 (Arhiv HAZU, Ms. II B 42).

Zilioto Baccio, La cultura letteraria di Trieste e dell'Istria, Trieste 1913.

Zilioto Baccio, Raffaele Zovenzoni, la vita e carmi, Trieste 1950.

Zilioto Baccio "Chiose zovenzoniane", Archeografo triestino, ser. IV, vol. XVIII, fasc. I, Trieste 1952-1953, str. 217-227.

Zuliani Elenora, "Raffaele Zovenzoni", Enciclopedia italiana, vol. XXXV, Treccani, Roma 1936, str. 1027.